Novitates Theriologicae, Pars 17: 57–62 (2025)
doi: http://doi.org/10.53452/nt1711

Шакал (*Canis aureus*) в Україні на схід від Дніпра: аналіз даних за перші 10 років експансії

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Zagorodniuk, I. **The jackal (*Canis aureus*) in Ukraine east of the Dnipro: analysis of data of the first 10 years of expansion.** — The article presents information on the earliest stages of the jackal's expansion in the territory of left-bank Ukraine (east of the Dnipro, but actually east of the Cherkasy–Mykolaiv line). The dataset is limited to findings from the pre-war period, i.e. from 2000 to 2010, during which the first wave of colonisation of the eastern territories of Ukraine took place. The initial territory of expansion was the northern Azov region, where jackals entered from the lower reaches of the Don River; data on the Crimea and the expansion channel through the Kerch Strait are contradictory. All known findings of the first 10 years of expansion are summarised with details. The map of expansion was constructed with the definition of three expansion isolines corresponding to the periods of 2000–2004, 2005–2009, and 2010–2014.

Вступ

Шакал золотавий (*Canis aureus*) — вид, що демонструє широку експансію на теренах східної Європи упродовж трьох останніх десятиліть, з явною «видимою» фазою протягом 2005–2025 років і особливо значним сплеском знахідок, починаючи з 2010 р. Завдяки цьому дуже скоро вся територія його експансії буде заточкована знахідками, що покаже не так особливість експансії, як особливість закріплення виду з формуванням локальних його осередків у найбільш придатних місцях (регіонах). Врешті, сформований внаслідок закріплення виду «ландшафт чисельності» буде відображати більше особливості біотопів, а нас же цікавить сам розвиток експансії. Тому увагу варто приділити пошуку, уточненню і верифікації найбільш давніх знахідок. Таким періодом є перші 10 років експансії, з 2000 по 2009 роки.

Загальний огляд експансії шакала в Україні представлено у низці попередніх праць колег [Roženko & Volokh 2010] і автора [Zagorodniuk 2014; Войтко & Загороднюк 2022]. Опубліковано і низку праць щодо екології виду на нових територіях [Domnich *et al.* 2009; Rozhenko 2021].

Мета роботи — виявити й описати особливості першої фази експансії шакалів на сході України, з аналізом ймовірних екологічних русел проникнення виду в регіоні та місць ймовірного його «закріплення».

Методичні зауваги

Основа роботи — огляд знахідок до 2010 р. Такі дані розбито на два періоди й позначено на мапі жовтими (2000–2004) та помаранчевими колами (2005–2009). Всіх їх подано у форматі повних описів, включно з джерелами. Окрім того, для порівняння подано точки наступного циклу, довоєнного, за 2010–2014 рр., проте без детальних описів. Повні описи за весь час (2000–2025) буде представлено у форматі великої статті в *Theriologia Ukrainica*.

При доборі фактів важливо ставитися обережно до нефахових джерел інформації (яких тут виявилося три — щодо Кінбурну, Кременчука і Бахмуту), хоч і з публікаціями фахівців, і перевіряти кожний факт. Так само важливо обережно ставитися й до реконструкцій, для яких тут застосовано картографічний підхід з елементами GIS, зокрема аналізом появи видів у різних просторових координатах з урахуванням часу появи. Останнє дозволило переглянути поширені гіпотези щодо шляхів розселення виду.

Огляд знахідок

Формально найдавніша знахідка шакала датована 1991 роком і стосується Кінбурну, а одна з наступних — околиць Олешок 2002 р. [Роман 2019][1], проте реально в районі Чорноморського біосферного заповідника шакал перевірено відомий тільки з 2011 р., що підтверджують факти його здобування [Волох & Шестопал 2011; Волох 2014; З. Селюніна, особ. повід.].

Зібрані з різних джерел реєстрації шакала на початковій стадії експансії оформлено двома серіями: за 2000–2004 рр. (5 записів) і за 2005–2009 рр. (7 записів). На мапі (рис. 1) такі дані відмічено різними значками.

1. Знахідки 2000–2004 років

1.1. Бирючий. Запорізька обл., НПП Азово-Сиваський, коса Бирючий острів: «інвазія шакала на острів відбулася зимою 2001/2002 рр. ... Трьох особин шакала, яких вважали за бродячих собак, відмічено в червні 2002 р. ... посеред штучних насаджень маслинки сріблястої. У 2003 р. поблизу кордону Садки вперше ... реєстрували вокалізацію шакала. Наприкінці березня 2004 р. ... зграю з 4-х дорослих особин відмічено в лісових насадженнях...» [Домніч *et al.* 2009: 42].

1.2. Тузла. Крим, Керченська протока, о. Тузла, поява взимку 2001/2002 рр. на косі, 2 екз., одного здобуто [Волох 2004] (джерело не ясне). У кожному разі ця реєстрація шакалів на о. Тузла виглядає як лише спроба вселення з Тамані, яка явно не увінчалася успіхом (тварини були вбиті). Вид у ті роки був численним по всьому Краснодарському Краю [Бакеев 1976; Кудактин *et al.* 2019], і такі заходи на край суходолу є цілком очікуваними (фактів перепливання шакалами [або будь-якими хижими] Керченської протоки не описано).

[1] Публікація поза фаховими виданнями, у матеріалах локальної конференції. У ній повідомлено про «дивних собакоподібних тварин» на Кінбурні, зустрічі яких місцевими жителями були з 1991 р. [Роман 2019], що доповнено повідомленням про зустрічі шакала «в 2002 р. у порослих очеретом і чагарником уголовинах на схід від міста [Олешки]» [ibid.].

1.3. Бахмут. Донецька обл., Бахмутський («Артемівський») район, без деталей[2], 2003 р. [Волох 2003]; уточн. від автора (А. Волох, особ. повід.): 01.02.2003, терняки, здобуто 1 екз. (♂), повід. Л. Тараненка; на основі фото з газети «Полювання та риболовля» 2003[3]; там само, 2003 р., ліс, здобуто 2 екз.).

1.4. Кременчук. Полтавська обл., заплава Дніпра в окол. Кременчука, заказник «Білецьківські плавні» (правіше річища Дніпра), 49.06278°, 33.3875°, візуальні зустрічі й сліди шакала з 11.11.2004 по 6.03.2005, в останню дату за слідами на снігу обліковано 21 ос. [Ружіленко *et al.* 2011]. Цю реєстрацію автор відносить до помилкових[4] (хоча ясно, що за 10 років шакал туди таки прийшов).

1.5. Сиваші. Крим, район Сивашів на схід до Джанкоя, регулярні повідомлення місцевих про зустрічі, сліди й голоси в «останні 20 років» [приймається як 2004–2024] (І. Євстаф'єв, особ. повід.); на мапі як одна точка.

2. Знахідки 2005–2009 років

2.1. Добропілля. Дніпропетровська обл., Покровський («Добропільський») район, окол. с. Новомиколаївка (48.188056°, 36.921667°), р. Солона, «у 2005–2013 рр.» [Волох 2014]; уточн. від автора (А. Волох, особ. повід.): 12.2005, очерети, 1 екз., вигнали при полюванні на лисиць (повід. голови Добропільського УТМР).

2.2. Грузьке. Донецька обл., Покровський (Костянтинівський) район, біля с. Грузьке, рік невідомий, у переліку знахідок за 2005–2013 рр. за даними Г. Молодана і В. Угневенка[5] [Волох 2014]; уточн. від автора публікації (А. Волох, особ. повід.): 12.2005, поле, 3 екз., мишкували (повід. голови Добропільського УТМР).

2.3. Міловський район. «Є вказівки про спостереження мисливцями шакалів у серпні й листопаді 2006 р. в окол. с. Кирносове Міловського р-ну Луганщини» (О. Пасічнік, особ. повідомл.) [Загороднюк 2006].

---

[2] Текст супроводжено фразою «З низовин Дону окремі мігранти проникли в угіддя [...] району», яка не підтверджена міченням чи стеженням і є довільним припущенням автора.

[3] У випусках 2003 р. тексту про шакалів чи про полювання у Бахмутському (Артемівському) районі не знайдено (за сприяння С. Синчука).

[4] Знахідка тут визнана як сфальсифікована. У розшуканій попередній праці спостереження були не «з 11.11.2004 по 6.03.2005», а «11.11.2004» та «4 та 6.03.2005» [Ружіленко & Константинов 2009], а в обох попередніх працях з описом поселень хижих [Ружиленко 2007a] та слідів хижих [Ружиленко 2007b] у тих самих місцях (включно з Білецьківськими плавнями), шакала не згадано взагалі, як немає його і в автореферaті дисертації (2010). Цю містичну історію прийшлося розкручувати за участі шістьох різних колег, у т.ч. організаторів тогочасних конференцій 2007 р. та співавтора у працях 2009 і 2011 рр. Єдиним несуперечливим поясненням всієї цієї історії є бажання дослідниці вказали на знахідку виду, про який вони дізналися у жовтні 2008 р. на 15-й (Канівській) теріошколі: тоді всі ми, включно з Н. Ружіленко, були учасниками майстер-класу М. Роженка «Порівняльна характеристика слідів шакала з іншими хижаками» [Коробченко 2010], проте цей факт дуже сподобався колезі й був акуратно «заднім числом» доданий в описи фауни хижих у Кременчуцьких плавнях, опубліковані у наступних 2009 та 2011 рр., з описом «знахідок» 2004 та 2005 р., про які автор з невідомих причин всі роки скромно мовчала. Запит до Білецьківських плавнів показав, що в «Літописі» таких даних не було. Якщо визнати цю «знахідку» фейком, то все стає на місця, і розподіл точок на карті з урахуванням років появи виду стає логічним і зрозумілим. На жаль, це не єдиний подібний випадок.

[5] Геннадій Молодан — тодішній директор національного природного парку «Меотида», Валерій Угневенко — тодішній головний мисливствознавець Донецької обл.

2.4. Амвросіївка. Донецька обл., Амвросіївський р-н (без дет.), рік невідомий, у переліку знахідок за 2005–2013 рр. [Волох 2014]; уточн. від автора (А. Волох, особ. повід.): 2006 (без дет.); лука в заплаві, 1 екз. (без дет., здобуто?).

2.5. Половецкий степ. Донецька обл., Нікольський («Володарський») район, РЛП Половецкий степ. (47.3175°, 37.152222°), без дет. («у 2005–2013 рр.», усні повід. Г. Молодана й В. Угневенка) [Волох 2014]; уточн. від автора публікації (А. Волох, особ. повід.): 2007 (без дет.), поле, 1 екз., йшов по полю, спостереження з вікна авто, повід. від Г. Молодана).

2.6. Бирючий (див. п. 1.1). Запорізька обл., коса Бирючий острів: «У 2007–2008 рр. дорослі тварини та молодняк шакала були нами зареєстровані за слідами біля місць водопою та на вологих подах у центральній, західній і північній частинах острова. У 2009 р. доросла самка шакала з 1 щеням візуально відмічені в районі затоки «Олень». У групових завиваннях шакалів у 2007 р. реєстрували 3–7 особин; виводкові нори у 2004–2008 рр.» [Домніч *et al.* 2009].

2.7. Запоріжжя (окол.). Крутоярівське лісництво [між сс. Канівське та Лисогірка], 2008 р., 1 екз. здобуто мисливцями [Волох & Шестопал 2011].

Обговорення

Загальна схема експансії

Для повноти картини картографічні матеріали за 2000–2009 роки доповнено даними за 2010–2014 роки, що дозволило цей масив фактів розділити на три часові групи для точнішого з'ясування схеми розвитку експансії. Такі дані нанесено на мапу (в рамках можливостей сервісу google.map) (рис. 1).

З картографічних даних очевидним є розвиток експансії шакала на схід України зі сходу, з прилеглих областей р.ф. (передусім Ростовської). Вид очевидно зайшов широким фронтом, тобто не по якомусь одному екокоридору, сформувавши одразу доволі широку зону експансії. Не можна виключати, що записані реєстрації були не самими ранніми: було багато повідомлень про «червоних чеченських вовків», про що автор чув не раз.

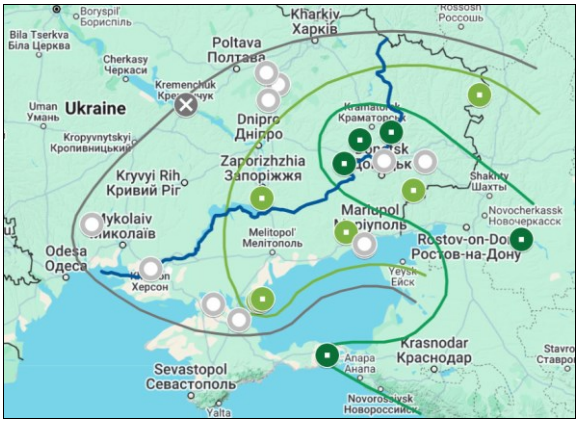

Рис. 1. Розподіл знахідок шакала на сході України (фактично на схід від лінії Черкаси-Миколаїв). Усі відомі факти розділено на три хронологічні групи:

● 2000–2004 (темно-зеленим),

● 2005–2009 (світло-зеленим),

○ 2010–2014 (сірим),

× помилкова вказівка.

Синя лінія — сучасна зона військового протистояння.

Оригінал тут: https://www.google.com

Попри все, об'єктивно картина поширення — як динаміка у просторі, так і хронологія — визначається появою після 2000 р. і експансією зі сходу, найімовірніше, долиною Дінця з притоками та суміжними ділянками Донецького Кряжу (на мапі зелені значки й полігон, що їх окреслює).

Наступною фазою стала «розлита» експансія, що охопила як річкову мережу Дінця, так і всю серію приморських водно-болотних угідь, де вид є звичайним і численним тепер, через 25 років після початку сучасної хвилі експансії. Це вся смуга від Маріуполя (угіддя НПП «Меотида») до Сиваша включно. Всі ці місця стали основою популяційного ядра шакала на сході України, звідки йшло розселення виду в суміжні регіони, зокрема й на північ уздовж Дніпровського екокоридору.

На Нижньому Дніпрі (зокрема в районі Чорноморського заповідника) вид освоївся не раніше 2010–2011 років, після першої фази експансії. Перших шакалів тут здобуто у Кринському лісництві, що біля Каховки [Волох & Шестопал 2011] і лише згодом вид освоїв плавні у заповіднику і на прилеглих ділянках Дніпрової дельти [З. Селюніна, особ. повід.].

Врешті, в Криму вид також розселявся, як свідчать картографічні дані, з боку Сиваша, рухаючись у бік Керченського півострова по системі мілководних очеретяних угідь (у мережі є чимало відео про полювання на шакала вже у 2010-х та 2020-х роках). Натомість керченський канал експансії, який припускають інші дослідники [Волох & Шестопал 2011], є неоднозначним, і його не підтверджують картографічні дані з датуванням знахідок. Іншими словами, до Криму вид майже напевно зайшов із півночі, через північне Приазов'я. Усі точки реєстрацій першого циклу (до 2005 р.) розташовані північніше.

Отже, початок експансії шакала пройшов значною мірою у прихованому режимі протягом 2000–2004 рр., після чого вид уже реєстрували повсюдно.

Подяка

Щира подяка Г. Городиській, Р. Журавчаку, Ол. Кратюку, Д. Лазареву, О. Рєзніку, О. Смирновій, Св. Синчуку за пошук давніх і відсутніх в Інтернеті джерел. Дякую А. Волоху, Н. Лебедєвій, С. Константинову та З. Селюніній за уточнення давніх даних про знахідки виду.

Література

Бакеев, Ю. Н. 1976. Изменение ареала и численности шакала на Северном Кавказе. *Бюллетень МОИП. Отдел биологический,* **83** (2): 45–56.

Войтко, П., І. Загороднюк. 2022. Знахідки рідкісних і маловідомих хижих ссавців на Волині: шакал та кіт лісовий. *Novitates Theriologicae*, **13**: 43–46. CrossRef

Волох, А. 2003. Появление шакала на Украине и его современное распространение. *Охотник*, № 9: 14–15. URL

Волох, А. М. 2004. Появление обыкновенного шакала (Canis aureus) у берегов Крыма. *Вестник зоологии*, **38** (3): 80. URL

Волох, А. М., М. И. Шестопал. 2011. Обнаружение шакала (Canis aureus Linnaeus, 1758) в низовьях Днепра. *Вестник зоологии*, **45** (5): 456. URL

Волох, А. М. 2014. *Охотничьи звери степной Украины*. Гринн Д.С., Херсон, 1–412.

Домніч, В. І., Н. С. Ружіленко, І. О. Смірнова, А. В. Домніч. 2009. Особливості екології шакала звичайного (Canis aureus L.) на острові Бірючий. *Вісник Запорізького національного університету Біологічні науки*, № 1: 40–47. URL

Загороднюк, І. 2006. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни. *Праці Теріологічної Школи*, **7**: 216–259. URL

Коробченко, М. 2010. XV Теріологічна школа-семінар «Проблемні види ссавців» (Канів, 2008): звіт про роботу. *Праці Теріологічної Школи*, **10**: 159–164. CrossRef

Кудактин, А. Н., Ю. А. Яровенко, А. Ю. Яровенко. 2019. Современное распространение и экология шакала обыкновенного Canis aureus (L., 1758) в России и на Кавказе. *Вестник охотоведения*, **16** (1): 22–28. URL

Роман, Є. Г. 2019. Ссавці правнів Нижнього Дніпра та Олешківських пісків: зміни видового складу та стану популяцій. *В кн.:* Коломієць, Г. (ред.). *Матеріали VI наукових читань пам'яті Сергія Таращука.* Видавець В. В. Терубара, Миколаїв, 189–197. URL

Ружіленко, Н. С. 2007a. Використання поселень хижими ссавцями в Середньому Придніпров`ї. *Сучасні проблеми біології, екології та хімії. Частина 1.* Матеріали міжнародної конференції. Запоріжжя, 196–198.

Ружиленко, Н. С. 2007b. Особенности следов хищных млекопитающих. *В кн.:* Гузій, А. І. (відп. ред.). *Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку. Том II.* ПП Рута, Житомир, 283–287.

Ружіленко, Н.С., С. А. Константинов. 2009. Хижі ссавці регіонального ландшафтного парку «Кременчуцькі плавні». *В кн.: Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій.* Матеріали конференції, присвяченої 10-річчю Рівненського природного заповідника (Сарни, 11–13 червня 2009 р). Рівне, 547–555.

Ружіленко, Н. С., В. В. Никифоров, С. А. Константинов. 2011. Різноманітність теріофауни проектованого Національного природного парку «Середньодніпровські плавні». *Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, № 2: 70–80. URL

Roženko, N., A. Volokh. 2010. The golden jackal (Canis aureus L., 1758) as a new species in the fauna of Ukraine. *Beiträge zur Jagd & Wild forschung*, **35**: 237–246.

Rozhenko, M. 2021. The current state of the golden jackal population in the Lower Dnister National Nature Park. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 109–113. CrossRef

Zagorodniuk, I. 2014. Golden jackal (Canis aureus) in Ukraine: modern expansion and status of species. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, **12**: 100–105. URL

Резюме

Загороднюк, І. **Шакал (*Canis aureus*) в Україні на схід від Дніпра: аналіз даних за перші 10 років експансії.** — Наведено відомості про найперші етапи експансії шакала на території лівобережної України (на схід від Дніпра, проте фактично на схід від лінії Черкаси–Миколаїв). Набір даних обмежено знахідками довоєнного часу, з 2000 до 2010 років, протягом яких відбувалася перша хвиля колонізації східних теренів України. Початковою територією експансії стали райони північного Приазов'я, куди шакали проникли з низовин річки Дон; дані щодо Криму і каналу експансії через Керченську протоку суперечливі. Узагальнено всі відомі знахідки перших 10 років експансії, із зазначенням деталей кожної з них. Побудовано карту експансії з визначенням трьох ізоліній експансії, що відповідають періодам 2000–2004, 2005–2009, та 2010–2014 років.